

ESIAJALOOISED EESTI ASJAD HELSINGI MUUSEUMIS.

Uurimise seisukohalt on haruldaselt õnnelik see tõsiasi, et Eestist leitud esiajalooline materjal on kõige suuremalt osalt paigutatud Eesti muuseumidesse. Päris teisiti on lugu näit. Lätis, mille vastavad leiud on sattunud väga laias ulatuses Londoni, Berliini, Moskva, Tartu, Müncheni ning mõnda väiksemasse muuseumi. Õige harvad arheoloogilised eesti asjad on välismaal. Neist tähtsamad on Pühtitsa ja Malla raua-aja leiud Moskvast ja väike kogu riistu Helsingis ning mõned üksikud, kuid kaunis huvitavad asjad Riias¹.

Helsingi Suomen Kansallismuseo esiajalooliste kogude nimekirjas seisvad eesti asjad on järgmised. Number tähendab muuseumi inventari numbrit.

538 Pronksist brakteat aasaga, punktiirornamendiga.

Leitud Eestist ilma täpsamate teadeteta. Kinkinud 1863. a. advokaat J. Nygren. Asi ei ole esiajalooline, vaid hilisemast ajast pärit.

1931:1 2 metallpommikest, 40 ja 30 mm diameetrit. Leitud Virtsu mõisa ligidalt ja kinkinud 1879. a. üliõp. O. A. F. Lönnbohm. Uuemast ajast.

1931:2 Riidetükk, leitud soost Põide kiriku ligidalt. Allpool kirjeldatud.

¹ Vrd. R. Hausmann'i kirjutust Livländische archäologische Funde in der Ferne. Sitz.-Ber. Riga 1901, lk. 125 ja järgm.

2021:1—14 Asju kalmistust Halliste Taru talu maalt. Allpool kirjeldatud.

2021:15—40 Kalmistuleid Karksi Taugasalust. Allpool kirjeldatud.

2021:41—42 Leid teisest kalmust Taugasalus. Allpool kirjeldatud.

2858:1—2 2 hõbesõrmust Vormsist. Uuemast ajast.

6970:1—8 Kiviaja riistu Pärnu jõest. Allpool kirjeldatud.

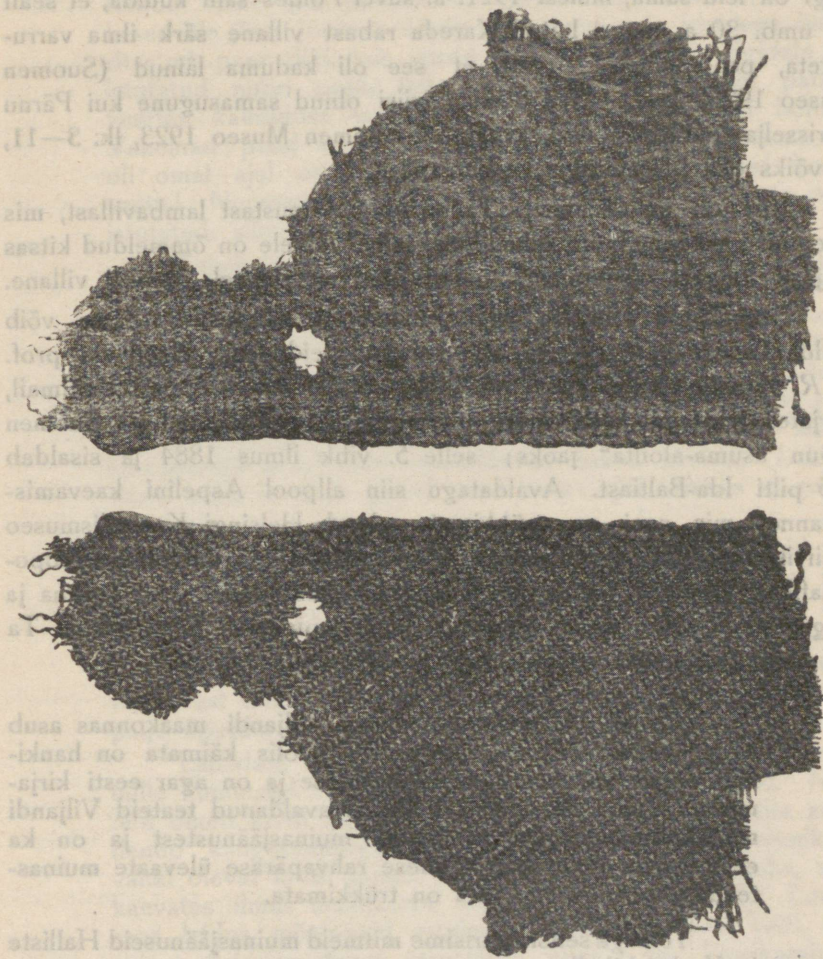
8213 Umb. 40 savipoti-tükki, ilma ilustusteta, voolimiskettaga tehtud, äär tahapoole painutatud, põhi tasane. Nähtavasti hilisemast raua-ajast. Nende ridade kirjutaja poolt korjatud liivast Linnuse Linnamäe ümbrusest Karuse kihelkonnas.

Järgmises kirjeldan eespool-loendatud leide, nimelt neid, mis on esiajaloolisest ajast. Uuemad asjad jätan kõrvale.

Kiviajast on ainult üks leid, 6970. Selle on dr. Ailio saanud muuseumi jaoks kingitusena dr. E. Glücki käest. Asjad on leitud Pärnu jõest. Kohta ei ole täpsamalt mainitud, kuid see on kahtlemata jõgi Reiu jõe suu ja Pärnu linna vahel, kust sääraseid leide õige rikkalikult tuntakse. Oletatavasti olid seal kuskil jõe kaldal kiviaja inimeste külad. Jõe vesi on söönud kallast, uhtes muinasasjad välja; siis on nad vajunud jõe põhja ja kattu-
 tunud rannakruusaga. Need kujutavad inimese töö mälestusi vist kolmandalt aastatuhandelt e. Kr., ja nende hulgas esinevad tüübid — näit. luust laiad õnged — mis on ainult Eestist tuntud. Enam jagu asju on sarvest ja kondist, kuid tuleb ette ka kivist ja savist riistu. Eelmiste hulgas on kondist nool ümmarguse rootsu ja laperguse lehega¹, siis teine kondist nool, 148 mm pikk, soonega ühel serval², sarvest kirves³, katkine sarvest maakirves⁴, tulekivikild, söestunud konditükk ja 3 savipoti-tükki. Viimaksnimetatute hulgas on üks servatükk, mis mag. *A. Europaeus*'e järgi (Finskt Museum 1924, lk. 52, pilt 5) osutab profiili ja ornament-motiivide suhtes jooni nöörikeramikast, kuigi ornamendid on kammtehnikas tehtud.

¹ Vrd. Prähistor. Zeitschrift 1913, lk. 515, pilt 11 a-b; ² m. t., lk. 512, pilt 9 i; ³ m. t., lk. 515, pilt 11 o; ⁴ m. t., lk. 517, pilt 13 b.

Asi dateerub umb. 3. aastatuhande keskele. Pärnu jõe muu keraamika on ülepea tüübiline Ida-Euroopa kammkeraamika, oletatult soome-ugri oma.

Pildid 1—2. Pöide riideleid, raua-ajast pärit.

Järgmised leiud on raua-ajast pärit. Kaunis huvitav on nr. 1931:2 all mainitud tekstiil-leid. See on kaunis suur tükk riidest (pildid 1—2), mis leidmisel olevat olnud terve ja moodustanud „seelikusarnase kehakatte“. See oli leitud 1¹/₂—2 küünra sügavusest soost 1¹/₂ versta NW Pöide kirikust. Kahjuks on see töö-

liste labida all katki läinud¹. 4. II. 1879 kinkis mainitud jäänuse Soome Muinasuurijate-seltsile üliõp. *O. A. F. Lönnbohm*, suur esto-fiil, kes oli käinud keelelisel teekonnal Eestis. Kõige tõenäolisuse järgi on leid sama, millest 1921. a. suvel Pöides sain kuulda, et sealt oli umb. 30 a. tagasi leitud Kareda rabast villane särk ilma varrukateta, pea-auguga. Arvati, et see oli kaduma läinud (Suomen Museo 1923, lk. 7). See oleks niiviisi olnud samasugune kui Pärnu Parisselja tuntud ülikond, avaldatud Suomen Museo 1923, lk. 3—11, ja võiks olla hilisemast raua-ajast pärit.

Riie on neljanieline. Ta on tehtud mustast lambavillast, mis sisepinnal on vanutatud pikanormaliseks. Äärele on õmmeldud kitsas neljast lõngast (keerrest) palmitsetud veerispael, samuti villane.

See Pöide leid on väga huvitav ja väärtuslik. Sama võib ütelda ka nr. 2021: 1—42 all mainitud leidudest. Need on prof. *J. R. Aspelin*'i välja kaevatud 1880. aastal, mil ta reisis Baltimail, korjates materjali oma suure pilditeose „Muinaisjäänöksiä Suomen suvun asuma-aloilta“ jaoks; selle 5. vihk ilmus 1884 ja sisaldab 455 pilti Ida-Baltiast. Avaldatagu siin allpool Aspelini kaevamisaruanne, mis seni on trükkimata olnud Helsingi Kansallismuseo arhiivis, nr. 2021, verifikaadina. Peale otsekoheise antikvaarilis-topograafilise väärtuse pakub ta huvi ka kultuuriloolise kirjeldusena ja valgustab Aspelini suurt armastust ja lugupidamist Eesti vastu. Ta oli, nagu teada, üks soome kõige suuremaid estofiilidest.

„Abjas, Halliste kihelkonnas, Viljandi maakonnas asub keegi külakooliõpetaja *Jung*, kes koolis käimata on hankinud omale võrdlemisi suure hariduse ja on agar eesti kirjanees. Tema on viimastel aastail avaldanud teateid Viljandi maakonnas asuvaist kinnistest muinasjäänustest ja on ka eesti keeles kirjutanud esimese rahvapärase ülevaate muinas-teadusest, kuigi see veel on trükkimata.

Temaga seltsis uurisime mitmeid muinasjäänuseid Halliste ja Karksi kihelkonnas.

Oli umbes keskpäeva paigu, kui ühel päeval jõudsimme *Taru* nimelisse talusse endisel *Oisu* mõisa maal. Talu oli väikese jõekese kaldal ja ümbrus nii veetlevalt hoitud, et

¹ Leiukohana mainitakse „maalinna ligidal, Pöide kirikust 1¹/₂ v. NE“. Siin on muidugi eksitus, sest maalinn asub kirikust NW suunas, kus on suur Kareda raba.

ühe mõisarentniku arvates isegi Saksamaal harva näeb talupoegadel midagi sellesarnast. Talu ainukene metsatükk mõlemal pool jõekest oli tehtud pargiks ja täis liivaga kaetud ja pinkidega varustatud teeradasid. Jõe keskele oli tehtud väike saar ja siin-seal käisid valgeks värvitud sillakesed üle jõe. Jõekese äärde oli kaevatud ja kividega ümbritsetud paar tiiki, kus ujusid talu haned. Talu ligdale oli istutatud noori puid, tehtud lehtmajasid: kõigest paistis veetlev kauniduse maitse, kõik oli puhas ja hästi hoitud. Vanemad puud olid vana peremehe istutatud, ja tema isa oli omal ajal orjana kuskilt Tartu poolt vahetatud koera vastu! Nooremad puud olid 30-aastase kooliskäimata poja istutatud, sillakesed ja kõnniteed, needki tema tehtud.

Talumaja, kus toa kõrval oli peale puhta pööningu ja pööningukambri veel neli puhast ja lilledega kaunistatud kambrit, oli ehitatud 1868. a. ja välispidiseltki kena ning uueaegne. Tema madalaid aknaid varjasid aia poolt peretütre hoolealused kõrged lillepõõsad, mis kerkisid ümmargustest, kividega ümbritsetud mullapeenardest. Toa taga, põllu ees, asus harilik puu- ja köögivilja aed. Tütar oli käinud kihelkonnakoolis ja kõneles rahuloldavalt saksa keeltki. Lahkumisel laulis ta meie palvel eesti laulu: Jää terveks sa, rahuline maja.

Talumaa kogupind oli umb. 120 vakamaad, kuid see oli lõpuks päriseks lunastatud, ja kindlasti sellest tuligi see armastus, millega elanikud teda hoidsid. Põletuspuid tuli osta mujalt: oma metsa, mida kauaks poleks jätkunud, kasvatati elanikkude lõbuks! Sellest kehvast, kuid oma puhtusega veetlevast talust oleks Soome jõukates oludes elaval talupojal palju õppida.

Lähedase põllu keskel oli ülesharimata kivine koht, mille kummalgi küljel nähti kalmutaolisi kihvihunnikuid. Neis olid ometi kivid nii suured, et meie ei raatsinud viita aega nende kangutamiseega. Hakkasime kaevama kihvihunnikute vahel olevat kivist maad, mis peagi osutus kalmistuks, sest kaevates ilmus mullakorra alt põletatud luukildusid. Luude seas leidus mõningaid raudasju: nooleteri, paar kelti, üks aasaga, teine rootsuga varustatud, nuge j. m. Pronksasju ei leitud, peale spiraalisarnase sõrmuse. Nugade pronksi-aegsust kujust, samuti keldist võib järeldada, et kalmistu on raua-aja varasemast ajajärgust, esimestest aastasadadest p. Kr. Luud ja riistad leiti siit ja sealt musta mulla ja puutumata maa piirilt (2021: 1—14). Et must muld oli üsna kivine ja süsi palju ei leidunud, võib arvata, et põletuspaik oli olnud kuskil mujal, et luukillud toodi põletuspaigalt kalmistusse ja kaeti ühes riistadega õhukese kivi- ja mullakorraga. Kaeva-

mist jätkati poolteist päeva kuue mehega. Puutumata jäid eelmainitud kivihunnikud ehk kangrud, mille all võib — olla peituvad kõige paremad muinasleiud. Koha omanikult, kes tuleval talvel mõtles hakata sealt kive vedama, lubasin välja lunastada kohalt leitavad muinasleiud, kui ta, nagu ta lubas, mulle neist teada annaks.

Järgmisel päeval mindi Abja kaudu Karksi kihelkonda. Oli pühapäev ja kõrtsist, kus töölisi oli koos, telliti 8 meest esmaspäevaks Taugasalusse tööle. Ise olime ööd ühes mõisas, mille rentnik ühes oma naisega oli umbkeelne eestlane, kuid lapsed, kuus mehelemineku-ealist tütar, olid Viljandis saanud pealiskaudse hariduse ja kõnelesid omavahel saksa keelt.

Taugasalu oli väike kungas lähedasel põllul, millel siin ja seal oli näha tuleasemete jälgi. Jutustati, et siin oli omal ajal hävitatud talupoegade talusid ja nende põllud ühendatud mõisa põldudega. Taugasalu künkjal kasvas mõnesaja aasta vanuseid vahtraid ja nende vahel oli maa kividega täidetud. Suurema osa neist kividest oli juba krahv Karl Sievers mõni päev enne oma surma 1879. a. paigast ära kangutanud ja leidnud palju muinasasju, nende hulgas umbes 25 käsivõru, riidenõelu, putkega odaotsi j. t., mille saatusest ei Tartu muuseumis ega lese juures Võnnus saanud mingit selgust. Sieversi kaevanduse äärtelt jätkati kaevamist ja leiti mitmeid riistu, käevõrusid, sörmuseid, riidekuljuseid ja ehteid, rootsuga varustatud odaots, kaelavõrude katkendeid, raudnael j. m. Kõik need riistad olid eestlaste paganuseajast pärit. Luud olid põletatud (2021:15—40).

Umbes poolversta sealt lõuna poole oli kaerapõllu keskel teine ümmargune kivihunnik, mis esimesel pilgul „hiidlase-tara“ (*jatulintarha*) meelde tuletas, kuigi lähemini vaadates kividest ei võinud märgata mingit korda. Selle kivihunniku keskel uuriti läbi umbes kolme sülla pikkune ja paari sülla laiune koht. Seal leiti rohkesti põletatud luukilde ja tuhaga segatud mulda, kuid riistu ainult nime poolest, nagu 4 kõrvutiolevat pronksspiraali, mis lasevad arvata, et kalmistu oli hilisemast raua-ajast, seega eestlaste oma (2021:41—42). — Pool versta veel lõuna pool oli kolmas vägev kivihunnik, mille lammutamisele meie aeg seekord ei lubanud asuda.

Järgmisel päeval rändasime Annemäele eestlaste ja lätlaste piiril. Seal olid muinasjutu järele kaks pulmarongi muistsel ajal vastamisi tormanud. Et kummalgi ei sobinud teelt kõrvale keerata, oli lõpuks tekkinud taplus, kus teine, Anne nimeline mõrsja sai surma. Sellest mäe nimi.

Mäe lääneküljel oli katoliku ajal olnud kabel, mille ümber, nagu räägiti, rahvas ohverdanud raha ja muud

kraami. Sealt leitud rahasid 1500. a. paigult nägin ühel poisil minagi. Kuid ida pool maanteed, mis mäest üle käib, leitakse kaevates põletatud inimese luid ühelt väiksemalt alalt. Sealt oli mõni aasta tagasi leitud vaskne kaelavõru ühes paari muu väikese asjaga. Me kaevasime seal luukihis tunni aega ilma midagi leidmata. Kui olime kaevamisest tüdinud, istusime mõne vana kartulikoopa otsa pidulikult oma tähelepanekute üle nõu pidama. Kuni edaspidiseini esitati arvamine, et see väikene matusepaik on mälestus Läti Hendriku ajast. Ta on maantee ääres, ja kuna mainitud Hendrik jutustab, et liivlased ja eestlased omad sõjas langenud seltsimehed ära põletasid, siis võiks see olla juhuslik matusepaik neilt aegadelt.“

Siin mainitud Taru talu kalmistust saadud leiud on vanemast ajast pärit, nagu ka Aspelin arvas, ja ainukesed seesugused eesti asjad Helsingi muuseumis. Peale ühe pronksist spiraalsõrmuse katkendi on kõik teised asjad rauast. Nende hulgas eralduvad 2 kirvest, neist üks õõnes ja aasaga, pildistatud siin Aspelin Antiquités 1755. järgi (pilt 3), teine „kraega“ (vrd. pilti m. t. 1759), 2 rootsuga raudnoolt (üks neist Aspelin m. t., pilt 1756. järgi; pilt 4), katkend putkega piigist, tükikesi rauast karjasekepp nõelust, kolme (?) raudnoa tükid ja tükkisid vähemalt kahest sirpnoast. Kõik asjad on kaunis vanad, vahest teisest aastasajast p. Kr., millal kraega kirved ja mainitud nõelad Eestis esinevad. Kuigi nad on tüübest, mis tulevad ette Baltimail üldse, on kraega kirves vormist, mis seni on leitud ainult Eestist. Niisama eraldub kalmistu vorm — suurte kividega kaetud põletiskalm — Lõuna-Balti omadest, kuid on päris rahvuslik Eesti alal. Praeguste arvamiste järgi on see kalmistu siis eesti soost inimeste matusekoht, kes on elanud umb. 1700 aastat tagasi, ning seega üks kõige esimestest kaunis kindlaist Eesti muinasjäänustest ülepea. — Nagu Aspelin kirjeldustest selgub, on kalmistu suurelt jaolt veel läbi uurimata.

Pilt 3. KIRVES.
Halliste, Taru tl.
kalmistust.

Kaunis huvitavad on ka Helsingi muuseumi jõudnud Tauga-
salu asjad, mis on umb. 11. aastasajast pärit ja millel on palju
vastandeid selle-aegseis Lõuna-Eesti, osalt ka Saaremaa ja osalt isegi
Läti asjus. Tervikuna aga kujundavad need leiud kaunis tüübiliselt

kohalist eesti kultuuri. Suurem jagu korjatud asjust (*pilt 5*) on pronksist, ainult mõni üksik on rauast (piik, *Aspelin*, m. t. *pilt 1994*, ja 2 raudnaela), savist (4 orneerimata savipoti-tükki), paar kondikest, 5 pajašlakki ja 3 klaashelme, millest üks kaksik pildistatud *pilt 5:4*. Pronksasjad on ilustused, mida igapäevases elus on tarvitatud ja surnule matmisel kaasa antud tulevase elu jaoks. Nende hulgas on 3 katkendit kaelavõrust (*pilt 5:10* punutud vöö taoline ja *5:9* vahest sadulrõnga (?) tükk) ning 6 käevõru või sarnase tükki (*Aspelin*, m. t. 1995, eesti tüübist; siin, *pilt 5:8* = *Aspelin 1997*: rootsi algpäras; pildistamata võrude suhtes vrd. *Aspelin*, m. t. 1917: eesti tüübist). Need riistad on eesti omad ja

esinevad m. s. hästi dateeritavais eesti laiphaudades Alatskivil, Rakvere Injus, Tartu Vesneris ja mujal. Käevõrusid kanti tookord tihti 5–6, koguni 14 tükki korraga, nagu maitse nõudis. — Haruldaselt üldised on selles leius sõrmused, 6–8 tükki, kõik spiraalsed, laiema keskkilbiga (*pilt 5:7* ja *Aspelin*, m. t. 1996). Kolme sõrmuse pronks-spiraali otsad on õhukese peene pronkstraadiga ümber mässitud (*pilt 5:7*), omadus, mis mujal Eestis seni tundmatu, nagu ka Soomes, kuid tuleb sageli Lätis ette, kus sellel orneerimisviisil on vanad traditsioonid. Ka ripatsitel on sugulased lõunas, kus nad väga üldised, kuigi nad esinevad ka lõunapoolses Eestis: kuljused (*pilt 5:5*) ja tules väga katki-seks saanud linnukujuline ripats (*pilt 5:2*), mille terve vastand on Lätimaalt pildistatud, Riga katalog 18:13. *Pildil 5:3* on pronkstraadist spiraaltrukesed riide küljest (vrd. *Aspelin*, m. t. 1945), kõige tõenäolisusega põlle allärest, kuigi on võimalus, et nad oleksid pärjast (vrd. Riga katalog 11:7), mis Eestist veel tundmatud, kuid lõunapoolsel alal on mitte haruldased. See ilus tehnika, kudumisel lõnga ümber pronksist spiraale paigutada ja neist mustreid luua, elas Lõuna-Eestis vähemalt paiguti veel 16. aastasajal, nagu tunnistab seesugune raharipanditega vöö Helmest (kujutatud Riga kat. 25:1).

Pildil 5:1 kujutatud rihmakeele kõrval on neist leidudest veel mainimata *5:6*. See on katkend vahelülidega pronksvööst, milles lülid vahelduvad: rõngas ja kuudis, rõngas ja kuudis. See vorm oli õige üldine Saare- (ja Hiiu)maal, kuigi tuleb mõnikord ka Eesti mandril ette, m. s. Vändras, seega Karksist mitte väga kaugel.

Pilt 4. NOOL.
Halliste, Taru
tl, kalmistust.

Üks kord on niisugune ka Leedust leitud. See levimine on võimalik mälestus aktiivsete saarlaste liikumisest. — Suuremalt osalt on (pildil 5 kujutatud) asjad vist naiste tarvitatud. Ripandid on seda kindlasti.

Pilt 5. Asju Taugasalu leiust.

Teistest Helsingi Muuseumi üleval-loendatud eesti vana-aja asjadest võiks vahest mainida, et savipoti tükid Linnuse Linnamäe juurest on väga tavalised ega paku mingit iseäralist huvi. Nad on lihtsalt dubletid. Nüüd, kui Eestis on oma tsentraalmuuseum, on loomulik, et kõik teadusliku väärtusega leiud jäävad maa piiridesse. Uurimise seisukohalt on soovitatav vahetada dublettisid võrdlusmaterjali saamiseks naabermaist Tartu ja eesti materjali tundmaõppi-

miseks vähemalt naabermaade ülikooli-linnades. Pea-asi on, et niisugused leiud piltide või avalduste läbi saavad tuttavaks Eestis, topograafiliste uurimiste kergendamiseks. Selles mõttes on see kirjutus avaldatud. Järgnegu Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamatus sellele vastavad kirjeldused Stockholmi, Riia, Berliini, Moskva ja Petrogradi ning Pihkva muuseumidest.

A. M. Tallgren.